

В. В. Білоцерківець, к.е.н., доц.,
О. О. Завгородня, к.е.н., доц.,
Національна металургійна академія України,
Дніпропетровськ, Україна

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ПІДВАЛИНИ ІННОВАЦІЙНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

АНОТАЦІЯ. Проаналізовано цивілізаційні засади економічного розвитку, досліджено особливості впливу цивілізаційних програм на інноваційне ново-економічне зростання.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Цивілізаційні засади, нова економіка, розвиток, інновації.

АННОТАЦИЯ. Проанализированы цивилизационные основы экономического развития, исследованы особенности влияния цивилизационных программ на инновационный ново-экономический рост.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Цивилизационные основы, новая экономика, развитие, инновации.

ANNOTATION. In the report authors analyze civilizational foundations of economic development, and reveal the specific impact of civilizational programs on innovative neo-economic growth.

KEY WORDS: Civilization principles, new economy, development, innovations.

Постановка проблеми. Швидкість формування сучасної нової економіки в усьому багатстві її проявів в багатом детермінується приналежністю країни чи регіону до ареалу певної цивілізації. Одні цивілізації сприяють становленню і прискореній еволюції нової інноваційно-орієнтованої економіки, знімаючи більшість перепон на шляху реалізації її висхідного руху та підсилюючи її еволюційний потенціал. Інші ж, протидіючи нонконформізму та дотримуючись на засадничому рівні традиційних цінностей, чинять негативний вплив на розвиток нового, змістовно інноваційного економічного життя. В цьому контексті конформістські цивілізації набувають статусу заляканих, стаючи між вибором у русі до небуття чи приєднання до прогресивних цивілізацій.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Актуальність і значущість окресленої проблематики знаходить віддзеркалення у появі протягом останніх десятиліть багатьох праць провідних іноземних та вітчизняних учених, присвячених її розв'язанню.

Зокрема, це роботи З. Бжезинського[1], Ж. Келле[2], В. Кутирьова[3], Г. Маркузе[4], С. Чугрова[6], А. Шендрика[7], У. Енгдала [8] тощо, які виявили існування суттєвих відмінностей між розвитком традиційних і технологічно-орієнтованих цивілізацій, розкрили інституціональні особливості їх впливу на економічне життя.

Формулювання мети. Мета даної доповіді полягає у визначенні причин та особливостей впливу конкретних цивілізаційних програм на економічний розвиток, на становлення інноваційно-орієнтованої економіки.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні найбільш проінноваційною цивілізацією виступає Західно-Християнська, особливо в своєму іудео-християнському варіанті, яскравим прикладом якого служать Сполучені Штати Америки. Саме її цивілізаційна програма виявилась найадекватнішою для забезпечення тривалого інноваційного новоекономічного розвитку і сприяла отриманню даною цивілізацією статусу лідируючої як у науково-технологічному, так і в економічному ракурсі. Розгляд програм розвитку інших цивілізацій, наприклад ісламського світу, підтверджує її провідний статус, показуючи, за словами А. Тойнбі, що «вестернізація стала в ньому панівною тенденцією, перш ніж з'явилися там які ознаки утворення ознаки утворення ісламської світової держави, й ті окремі держави, з яких він складається — Персія, Ірак, Саудівська Аравія, Єгипет, Сирія, Ліван та інші, — зі шкури пнуться, щоб пропхатись у перший ряд «бідних родичів» Західної співдружності націй» [5, с. 270]. Ще раніше така необхідність залучитись до досягнень Західно-християнської цивілізації була усвідомлена Православно-християнською цивілізацією, занепад якої розпочався «ще до того, як монголи переправились через Волгу в 1238 р. по Р.Х.» [5, с. 268–269]. Саме це обумовило реалізацію модернізаторської політики Петра I, що дозволило цивілізації, ареал якої охоплює більшу частину України, пройти «крізь свої суспільні метаморфози самостійно», і в такий спосіб вона змогла увійти до Західної співдружності націй як рівна в усьому з іншими, а не як поневолена колонія чи «бідний родич» [5, с. 267].

Випадки відносно мирного, самоусвідомленого залучення Православно-християнської, Скандинавської чи цивілізації християн Далекого Заходу до орбіти Західно-християнської цивілізації являли собою скоріше винятки, аніж правило. Втім, сучасність демонструє відмову від історично вже звичних схем. Провідна цивілізація дещо обмежила свої спроби примусового нав'я-

зування власних ідеологем соціумам заляклих цивілізацій, оскільки, з одного боку, саме останнім вона завдячує за отриманий статус, а, з іншого, вона не може «дозволити собі розкіш альтруїзму та світового доброчинства» [8, с. 3–5], насильницьки трансформуючи інші цивілізаційні утворення в свої аналоги. Проте не поодинокі втручання в збройні конфлікти, на кшталт руандійського, лівійського чи іракського, є свідченням актуальності й нині історично звичної насильницької лінії залучення Західно-Християнською цивілізацією до свого ареалу чужорідних цивілізаційних утворень. При цьому глобалізація забезпечила «ідеологічне обґрунтування правомочності претензій «фаустівської цивілізації» на лідируюче положення в світі, на здійснення культурної експансії» [7, с. 58–59]. З іншого боку, країни, які зрозуміли безперспективність ортодоксального слідування традиційним ідеологемам у світі домінанти неоекономічного та за власним розсудом прийняли імперативи розвитку економічно найефективніших цивілізацій, забезпечили стрімке перетворення своїх національних економік, їх швидке піднесення. Так, саме поступове сприйняття Республікою Китай і Гонконгом у 50–60-х рр., а далі, починаючи з 80-х рр. ХХ ст., фактично й КНР ринкових ідеологем Західної цивілізації (стосовно КНР — з формальним їх обскурантизмом) дозволило їм забезпечити як економічне зростання, так і збільшення добробуту населення (табл. 1). Об'єктивні ж обмеження щодо можливостей зовнішньої економічної експансії змусили їх звернути увагу на потенціал внутрішнього ринку, долучившись до реалізації сучасних принципів афлюентизму.

Таблиця 1

**СЕРЕДНЬОРИЧНІ ТЕМПИ ЗРОСТАННЯ ВВП
В КРАЇНАХ СХІДНОЇ АЗІЇ [10, с. 112–115]**

Країна	Середньорічні темпи зростання ВВП за роками, %					
	1940-ті	1950-ті	1960-ті	1970-ті	1980-ті	1990-ті
КНР	-1,4	4,6	2,2	3,0	7,1	7,7
Гонконг	4,5	12,3	10,2	9,4	7,4	4,1
Японія	3,0	9,1	11,3	5,2	4,0	1,5
Корея	0,1	0,7	8,4	10,3	9,7	6,4
КНДР	—	2,0	5,0	3,0	1,0	-1,4
Китай	-1,0	7,8	10,1	9,6	8,1	6,3

Окремі дослідники навіть зазначають, що «потужний тиск американської та взагалі західної культури не першого сорту» настільки посилюється, що «це ставить під питання саме існування не надто сильних культур, які можуть не втриматись перед експансією чужорідних культур» [2, с. 70]. Утім людство завжди в своєму еволюційному русі відкидало надбаня минулого, інструментальні якості яких втрачали привабливість в очах сучасників, виявившись надто слабкими, неадекватними викликам нового часу. Так, культура Західно-християнської цивілізації в сучасній своїй формі виглядає досить потворною з морально-етичних позицій, представляється бездуховною та аморальною для ортодоксальних прибічників цінностей конкуруючих цивілізацій. Утім ця культура, культура масового характеру, хай і неусвідомлено, є привабливою, за словами Г. Маркузе, для більшості населення планети [4, с. 80–85], що показує зростання популярності західного та, зокрема, американського способу життя в значній кількості країн Не-Заходу. Саме сприйняття його десакралізованих ідеологем апріорі забезпечує кожному індивіду, так званій односторонній людині, отримання конкурентних переваг у середовищі, де інші індивіди дотримуються економічно менш раціональної лінії поведінки, нав'язаної імперативами «високої культури». Заперечення необхідності творчого сприйняття цінностей Заходу має контрпродуктивний характер у світлі зростаючої конкуренції в світі, що глобалізується. Більш того, сучасні дослідження дають парадоксальні результати, фіксуючи, що питома вага прибічників цінностей Західно-християнської цивілізації є значно більшою у країнах, що поступово долучаються до її орбіти, аніж, наприклад, у США. Американські фільми та телепрограми займають понад 70 % світового ринку, мова Інтернету — англійська, а хобі американців, їх звички, смаки в їжі та моди в одязі переймають представники усіх інших цивілізацій [7, с. 67]. Мільйони іноземних студентів щороку отримують освіту в Сполучених Штатах, і більшість їх не бажає повертатись додому, де вони змушені будуть знов зануритись у світ традиційних культур. Так, наприкінці 2000-х рр. у Нью-Йорку працювало більше іранських лікарів з американською освітою, аніж у всьому Ірані, понад 80 % йорданських студентів залишаються в США. Ті ж з них, що повертаються, виконують культуртрегерську місію, посилюючи приналежність західного способу життя, оскільки випускники американських університетів є «майже в кожному уряді на кожному континенті» [7, с. 67]. Всесвітньо відомий зазначає учений З. Бжезинський: «американська масова культура випромінює магнітне тяжіння,

особливо для молоді по всьому світу. Її принадливість, мабуть, бере свій початок у життєлюбній якості життя, яке вона проповідє, але її привабливість у всьому світі незаперечна» [1, с. 15]. При цьому затвердження домінанти Заходу в культурному ракурсі одночасно супроводжується «зростанням привабливості американської підприємницької системи» [1, с. 16], запозиченням представниками інших цивілізацій принципів економічної відкритості та схильності до конкурентної боротьби, необхідність сприйняття яких визначається базовими постулатами лібералізму.

Саме відкритість цивілізації до нового детермінує її перспективність. Розвиток цивілізації тісно корелює з можливостями сприйняття інформації, а саме відкритість, неототожнення мембранної замкненості з існуванням герметичних бар'єрів визначає потужність такої здатності. Прогрес майже завжди супроводжується як зростанням ареалу поширення інформації, так і ареалу її отримання. Отже, багато в чому, вдалий розвиток є наслідком творчого запозичення окремих принципів економічної поведінки найуспішніших гравців на сучасній світовій арені, за умови одночасного органічного врахування при цьому власних цивілізаційних особливостей. Дійсно, «з точки зору змісту», зазначає В. Кутирев, «в глобалізмі отримує вираз перемога західної, особливо американської культури над усіма іншими» [3], а світ, що формується в результаті глобалізації, «це монокультурний світ» [7, с. 66], оскільки «наслідування американському шляху розвитку поступово пронизує увесь світ» [1, с. 16]. Проте спроби зовнішньої імітації, без креативного переосмислення відповідно до власної цивілізаційної матриці навряд чи забезпечать досягнення очікуваного результату в довгостроковій перспективі. Яскравим прикладом таких невдалих варіантів є спроба Японії долучитися до розвитку сучасної інноваційно-нової економіки шляхом реалізації програм форсованої модернізації. Стрімке економічне зростання у 50–70-х рр. значно уповільнилось у 90-х, досягши середньорічного темпу зростання ВВП у 1,5 %, а у 2000-х рр. Японію взагалі охопила стагнація, коли середньорічний темп зростання ВВП знизився до 0,7 %. До схожих наслідків привело слідування принципам паліативів, реалізоване в окремих європейських країнах. Дійсно, якщо в Сполучених Штатах середньорічні темпи зростання ВВП протягом останніх 50 років ХХ ст. майже не змінювались (4,4 % у 50-х, 4,2 % у 60-х, 3,2 у 70-х, 3,3 у 80-х і 90-х) [11], зазнавши лише внаслідок кризи 2008–2010 рр. значного скорочення у 2000-х рр. — до 1,6 %, то швидко повоєнне еконо-

мічне зростання відновлювального характеру в європейських країнах невдовзі загальмувалось [9; 11].

При цьому кращих результатів досягли здебільшого країни, уряди яких активно сприяли імплантації економічних здобутків іудео-християнського варіанту Західно-християнської цивілізації, творчо поєднуючи їх із національною культурою господарювання. Так ліберальні реформи у Великій Британії, Іспанії, а особливо Ірландії забезпечили їм середні темпи зростання ВВП у 2000-х рр. на рівні 1,5, 2,1 і 2,5 % відповідно, за аналогічних показників у найбільш економічно потужних континентальних європейських країнах, де американська модель не була відтворена в місцевих умовах — Німеччини, Франції та Італії — лише на рівні 1,0, 1,1 і 0,3 %. Якщо в середині 90-х рр. ВВП на душу населення (за паритетом купівельної спроможності) у перших трьох країнах складав 113 %, 91 % і 103 % від середнього в ЄС-27, то до середини 2000-х він збільшився до 122 %, 102 % і 145 % відповідно. Одночасно в трьох останніх він скоротився від 129 %, 116 %, 121 % у середині 90-х рр. до 116 %, 110 %, 105 % у середині 2000-х рр. [9]. Як наслідок, за останні 30 років кількість робочих місць у США зросла в 1,56 рази, в той час, як у Європі скоротилась на 4 %. Більше того, намітилися негативні тенденції в зростанні продуктивності праці — якщо у 1950–70-х рр. обсяг ВВП на годину праці щорічно зростав в ЄС–15 у середньому у 2,12 рази швидше, аніж у США, а 1970–1990-х рр. у 2 рази, то у 1990–2000-х рр. це зростання складало лише 65,2 % від американських показників. Зростання ж продуктивності праці в ІКТ-секторі взагалі відбувалось вдвічі повільніше, аніж у США. Схожа ситуація склалась і у вкрай важливій для забезпечення розвитку сучасної нової економіки сфері інтелектуальних прав. Так Сполучені Штати експортують інтелектуальних прав у п'ятеро більше, аніж імпортують, у той час, як для інших економічно розвинутих країн характерним є майже цілковитий баланс їх експорту та імпорту. Разом із тим, посилення позицій європейських виробників мало місце в галузях, що швидко втрачають статус інноваційних та новоекономічних — хімічній та автомобільній промисловості.

Утім, є всі підстави вважати, що ситуація покращиться, оскільки «по мірі того, як західна держава загального добробуту ... починає втрачати свій економічний динамізм, усе більше європейців висловлюють думку, що необхідно наслідувати приклад більш конкурентоспроможної і навіть жорсткої американської економічної культури, якщо не бажають, аби Європа відкотилась ще далі назад. Навіть у Японії більший індивідуалізм в економіч-

ній поведінці визнається як необхідна супроводжуюча запорука економічного успіху» [1, с. 16]. Активна діяльність пропонентів неолібералізму в Великій Британії та Ірландії наприкінці 80-х–початку 90-х рр. і наступне посилення їх впливовості в континентальній Європі дозволяє сподіватись на відродження її економічних позицій. Заходи, спрямовані на лібералізацію економічної діяльності, різке скорочення витрат на оплату праці, що забезпечили свого часу економічні досягнення Сполучених Штатів, стають усе популярнішими серед економічного істеблішменту європейських країн.

Наріжними каменями успішної програми розвитку Західно-Християнської цивілізації виступають: примат закону, прав індивіду, обстоювання гідності людини, свобода підприємницької діяльності. Зрозуміло, що представникам, наприклад, Далекосхідного цивілізаційного утворення, носіями цінностей якого виступають японці, важко було повністю перейняти такі ідеологеми. З одного боку, приєднання до Західно-Християнського світу вимагає позитивного сприйняття діяльності підприємця як перманентного інноватора, як суб'єкта, що забезпечує постійну модернізацію навколишнього світу та отримує за це відповідне винагородження. Проте, з іншого боку, національна традиція вимагає слідування принципам тотального егалітаризму, відповідно до яких украй негативну оцінку отримує будь-яке намагання індивіду набути відмінних від інших членів колективу рис. Результуюча виробнича та консумаційна деперсоніфікація демотивує інноваторську діяльність як на рівні технологічного прогресу, так і в становленні неоекономічного споживача. Суперечності можна пригасити, але тільки на час. Розв'язання протиріччя буде відкладене на майбутнє, де вирішити його буде ще складніше, за умов накопичення цілого комплексу суперечностей, охоплення ними всіх пластів функціонування національної економіки. Консервація проблем фактично призводить до їх поглиблення в імпліцитному ракурсі та, в подальшому, до соціальної інституціоналізації, що унеможливорює реалізацію позитивного сценарію розвитку подій. Отже, нагальною вимогою до всіх Незахідно-християнських цивілізацій виявилась необхідність не просто формально доєднатись до *modus vivendi* цивілізаційних провідників, а органічно включити до власного ціннісного набору надбання лідерів, не відмовляючись разом з тим від аутентичних здобутків власних цивілізацій. Подібний цивілізаційний синтез зовсім не є тотожним процесам вестернізації, оскільки остання передбачає тільки мімесісне, в дусі стандартизації за сценарієм «пепсіколіза-

ції» [6, с. 19], перейняття моделі поведінки, що пропагується засобами маскультури, та формування стереотипів, які штучно викривляють дійсність. Лише творче, взаємозбагачуюче поєднання цивілізаційних матриць на фундаментальному рівні забезпечить формування не різноманітних мутантів Заходу, а органічної цілісності субстратних і суперстратних складових, з широкими перспективами переходу від статусу залякlostі до цивілізаційного розвитку, розширивши конкурентне коло цивілізаційного майбутнього. Зрозуміло, що подібна уніфікація є об'єктивним процесом — більшість народів, що колись мешкали на Землі, вже припинили своє існування, а більшість культур — загинула. З тих же, що залишились, величезна більшість — це культури малочисленних народів, які поступово асимілюються. Історично нетождні природні умови існування різних груп людей вимагали слідування відмінним лінням поведінки, як запоруки виживання, отримання конкурентних переваг щодо інших груп. Як наслідок, на загальнішому рівні з'являлись передумови формування майбутніх цивілізаційних утворень. Зменшення ж ролі тиску природного середовища в житті сучасної людини ініціює зворотні процеси — від цивілізаційного різнобарв'я до цивілізаційної уніфікації з одночасним урізноманітненням її конкретних реалізацій, тобто уніфікації не амальгамної, а поліверсійної та плюралістичної.

Не викликає сумніву, що важливою складовою, одним із головних інструментів, який сприяв розповсюдженню західної світоглядної матриці, виступили новітні технології, що стали майже єдиною запорукою комфортного життя в умовах формування постіндустріального суспільства. Країни, що є носіями альтернативних моделей цивілізаційного функціонування, неодноразово робили відчайдушні спроби запозичити модернізаторську програму Західно-Християнської цивілізації. Окремі з них, що передбачали поєднання сучасного технологічного буття і традиційних цінностей, виявились цілком вдалими, але тільки протягом історично короткого проміжку часу. Яскравими прикладами цього слугують фіаско Радянського Союзу чи шахського Ірану. Монізм у спробі спиратись лише на технологічні аспекти нової економіки, що проходила в ті часи ювенільну стадію свого активного розвитку, був заздалегідь приречений на невдачу. Лише цілісне сприйняття і технологічних, і консумаційних засад інноваційно-нової економіки могло б забезпечити отримання іншого результату. Саме таке сприйняття, при одночасному дбайливому плеканні власних традицій, що не суперечать інноваційній домі-

нанті, продемонстрували окремі країни Східної Європи, Ізраїль, Гренландія, що забезпечило їм порівняно кращі економічні результати.

Висновки. Тож, в умовах швидкого зростання ролі нової економіки, стрімкої еволюції інноваційного буття у представників різних цивілізацій фактично не залишається часу для вибору: або синтез модернізаторської програми Західно-Християнської цивілізації із конкурентоспроможними надбанками власної цивілізаційної ідентичності, або тривала стагнація з перспективою втрати статусу залякості в безупинній траєкторії загибелі.

Література

1. *Бжезинский З.* Великая шахматная доска / З. Бжезинский. — М.: Международные отношения, 1998. — 256 с.
2. *Келле Ж.* Процессы глобализации и динамика культуры / Ж. Келле // Знание. Понимание. Умение. — 2005. — № 1. — С. 69–70.
3. *Кутырев В.А.* Культурологический смысл глобализма / В.А. Кутырев. — Режим доступа: [http:// philosophy.ru/library/kutyrev/globalism/html](http://philosophy.ru/library/kutyrev/globalism/html).
4. *Маркузе Г.* Одномерный человек. Исследование идеологии Развитого Индустриального Общества / Г. Маркузе. — М.: REFI-book, 1994. — 368 с.
5. *Тойнбі А.Дж.* Дослідження історії: пер. з англ. / А. Дж. Тойнбі. — К.: Основи, 1995. — Т. 1. — 614 с.
6. *Чугров С.* Глобализация, модернизация или интернационализация? / С. Чугров // МЭиМО. — 2002. — №4 — С. 19–21.
7. *Шендрик А. И.* Глобализация в системе культурологических координат / А. И. Шендрик // Знание. Понимание. Умение. — 2005. — № 1. — С. 56–70.
8. *Энгдаль У.Ф.* Столетие войны. Англо-американская нефтяная геополитика и Новый Мировой Порядок / У.Ф. Энгдаль. — СПб.: Геликон плюс, 2008. — 400 с.
9. European Commission. Eurostat. — Режим доступа: [http:// epp.eurostat.ec.europa.eu](http://epp.eurostat.ec.europa.eu).
10. *Sablon C.* World economic historical statistic /C. Sabilon. — New York: Algora Publishing, 2005. — 222 p.
11. U.S. Department of Commerce: Bureau of Economic Analysis. — Режим доступа: [http:// bea.gov](http://bea.gov)

Статтю подано до редакції 21.11.13